

**Реформування системи освіти в період підвищення теоретичного рівня
початкового навчання (1964-1984 рр.)**

***Анотація.** У статті представлені деякі аспекти державного реформування змісту шкільної освіти у зв'язку із стимулюванням педагогічних і психологічних досліджень наукових проблем.*

***Ключові слова:** дошкільна освіта, початкова освіта, державна освітня політика, історико-педагогічний досвід, підготовка дитини до навчання, вступ до школи.*

***Аннотация.** В статье представлены некоторые аспекты государственного реформирования содержания школьного образования в связи со стимулированием педагогических и психологических исследований научных проблем.*

***Ключевые слова:** дошкольное образование, начальное образование, государственная образовательная политика, историко-педагогический опыт, подготовка ребенка к учебе, начало школьного обучения.*

***Annotation.** In the article the author presents some aspects of state reformation of maintenance of school education in connection with stimulation of pedagogical and psychological researches of scientific problems.*

***Keywords:** preschool education, primary education, public educational policy, historical and pedagogical experience, children's preparation to school.*

Постановка проблеми. Здійснення переходу загальної середньої освіти на новий зміст, структуру і термін навчання вимагає перегляду підходів до організації роботи з підготовки дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі. Під підготовкою до школи слід розуміти комплекс педагогічних заходів, спрямованих на загальний розвиток дитини; створення передумов для формування основ загальнонавчальних умінь та навичок, які забезпечили б дитині успішну навчальну діяльність не тільки у першому класі, а і на наступних життєвих етапах.

Аналіз наукових досліджень. Наукові дослідження, відображенні в працях Л.Бондар, М.Гриценка, П.Дроб'язка, М.Лисенка, О.Любара, Н.Побірченко, О.Савченко, С.Сисоєвої, О.Сухомлинської, М.Стельмаховича, Б.Ступарика, Д.Федоренка, А.Черкашина, М.Ярмаченка та ін., розкривають проблеми

освітньої політики, загального шкільництва, розбудови національної освіти, ідеї української національної школи.

Метою даної статті є аналіз становлення і розвитку автентичної педагогічної думки, українського шкільництва, реформування системи початкової освіти в Україні (1964-1984 рр.).

Виклад основного матеріалу. Для розробки змісту середньої освіти Академія наук СРСР і Академія педагогічних наук РРФСР спільною постановою (15 грудня 1964 р.) створили комісію зі статусом загальносоюзного науково-педагогічного центру. Було обґрунтовано загальнодидактичні ідеї, вимоги до нових навчальних програм та концептуальні ідеї нового змісту освіти: посилення ідейно-виховної та світоглядної спрямованості змісту шкільної освіти; врахування темпів науково-технічного прогресу і постійного збільшення наукової інформації; включення до змісту шкільної освіти нових даних науки [1, с. 189-190]. Комісія розробила низку положень, „спрямованих на те, щоб дидактична система враховувала принцип єдності формальної і матеріальної освіти і мала розвивальний ефект” [7, с. 92].

Для підготовки нових навчальних планів та програм Міністерство освіти УРСР створило 13 комісій. Комісії склали навчальні плани і програми, спираючись на розроблені загальносоюзним центром теоретичні підходи, зокрема на таких засадах: підвищення наукового рівня змісту освіти; раціональний розподіл навчального матеріалу; створення умов для розвитку нахилів і здібностей учнів; врахування наслідків науково-педагогічних досліджень тощо [6, арк. 1-4]. Загалом загальносоюзна комісія керувалася основною метою школи – забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості, озброєння учнів міцними знаннями з основ наук.

Результатом дворічної роботи загальносоюзної центральної комісії над змістом освіти стали Типовий навчальний план і програми 1966 р., що містили основні ідеї побудови нового змісту освіти: підвищення ідейно-теоретичного змісту навчальних курсів; скорочення довідково-інформаційного матеріалу для

вивчення; науково обґрунтоване співвідношення фактів і висновків; орієнтація на зміну запам'ятовування формул, правил, числових показників, крім тих, які потрібні для розвитку вмінь і навичок користуватися довідково-енциклопедичними виданнями; раціональний розподіл теоретичного матеріалу за ступенями навчання. Типовий навчальний план містив нововведення: збільшено кількість годин для факультативних занять на вибір учнів за рахунок зменшення кількості годин на обов'язкові предмети; введено самостійний предмет „трудове навчання” для формування в учнів системи політехнічних знань, міцних трудових умінь і навичок [5, с. 191].

У новому навчальному плані 43% часу відводилося для предметів гуманітарного циклу, близько 36% – природничо-математичного, 9% – на працю, 7% – на фізичне виховання, 5% – на мистецтво [11, с. 4]. Таким чином, створювалися умови для ґрунтовного вивчення як гуманітарних, так і природничих наук, а в цілому – всебічного і гармонійного розвитку школярів.

Для реалізації основної мети директивного реформування освіти ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР (відповідно ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР) оприлюднили постанову „Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи” (10 листопада 1966 р.), що констатувала запровадження загального обов'язкового 8-річного навчання й водночас невідповідність рівня навчальної та виховної роботи загальноосвітньої школи зростаючим вимогам життя. Ставилися завдання Міністерству освіти УРСР, науково-дослідним інститутами педагогіки та психології [8, с. 2-8]: запровадити науково обґрунтовані навчальні плани і програми; „привести зміст освіти у відповідність з вимогами розвитку науки, техніки і культури”; забезпечити наступність у вивченні основ наук з 1 по 10 клас; подолати перевантаження учнів; забезпечити створення стабільних підручників, методичних посібників тощо; розробити план переходу республіки на нові плани і програми; розробити заходи щодо поліпшення естетичного виховання учнів тощо.

Зміст освіти у школах УРСР удосконалювався за визначеними загальносоюзними підходами й типовим навчальним планом, розробленим спеціальною комісією при АПН СРСР. У навчальному плані відбулися такі зміни: скорочення терміну початкового навчання з 4-річного до 3-річного; зменшення кількості обов'язкових навчальних занять для учнів. Навчальні програми зазнали загальних змін: повніше відображені досягнення науки, техніки, культури; нові програми з історії та суспільствознавства розроблені відповідно до прийнятих партійних та урядових постанов, що свідчило про поглиблення ідеологічної складової змісту освіти. Перехід на нові навчальні програми, а отже, і зміст освіти, який ґрунтувався на загальноосвітньому, науковому, трудовому, політехнічному, ідеологічному та комуністичному принципах, планувалося завершити до 1970-1971 н.р.

На основі 4-річного експерименту НДП УРСР, очолюваний директором В.Чепелевим, розробив нову систему та зміст початкової освіти для 3-річної початкової школи з урахуванням того, що українські школярі розпочинали шкільну освіту в 7 років. Нові навчальні програми і підручники передбачали піднесення теоретичного рівня початкового навчання, забезпечення оптимальних умов для розумового розвитку дитини, виховання її мислення, оволодіння загальним умінням учитися, ефективними прийомами самостійної роботи, формування позитивних рис, особистості молодшого школяра.

На основі педагогічних досліджень були складені нові програми початкового навчання (Л.Занков, Н.Менчинська), що мали експериментальний характер, а після апробації в школах різних регіонів країни, замінили традиційні шкільні програми. В галузі початкового шкільного навчання Л.Занков сформулював систему нових дидактичних принципів [10]: принцип провідної ролі теоретичних знань у початковому навчанні; принцип навчання на високому рівні труднощів; принцип швидкого темпу навчання; принцип усвідомлення школярами процесу учіння.

Ці принципи створили основу побудови програм з усіх навчальних предметів, що дозволило надати процесу навчання розвивальний характер. Нові принципи початкового навчання відмінні за своїм генезисом від принципів традиційної дидактики (наочності, доступності, систематичності, міцності засвоєння знань та ін.) і лежать в іншій площині.

Відповідно до принципу провідної ролі теоретичних знань, зміст програми з різних навчальних предметів будувався на основі логіки тих галузей науки, які вони представляли, а методи організації процесу засвоєння знань учнями були спрямовані на інтенсивніший розвиток, зокрема теоретичного мислення. До цього часу метою початкової школи, поряд з виконанням завдань загального розвитку, стояли завдання формування в учнів елементарних навчальних умінь і навичок (читання, обчислювання, письма тощо), необхідних для оволодіння основами наук у середній і старшій ланках школи [2].

В 1968 році опубліковано Програму виховання в дитячому садку (введено в дію 1969 р.) [10], в якій визначено зміст роботи підготовки дітей до вступу до школи за напрямками: фізичне, розумове, моральне та естетичне виховання у відповідності з віковими та психофізіологічними особливостями. В програмі зроблено спробу сформулювати узагальнені вимоги, яким має відповідати дитина на кінець дошкільного віку: відповідально ставитися до своїх обов'язків, дружно працювати разом, підкорятися вимогам учителя, мати елементарні знання про навколишній світ, бути здатною до найпростіших видів самостійної розумової діяльності, мати добре розвинене правильне і виразне усне мовлення.

На початку 70-х років трудова школа та ідея її обов'язкової професіоналізації починають поступатися „школі навчання”, що мала давати міцні знання, розвивати пізнавальну активність учнів. Розробка змісту освіти відповідала соціальному замовленню суспільства школі, здійснювалася на основі взаємозв'язку та розвитку ідей педагогіки, психології, часткових методик, їх експериментальної перевірки у шкільній практиці [1]. Позитивно

характеризувалося поєднання у змісті освіти розвивальної і репродуктивної функцій із збереженням матеріального підходу до відбору змісту освіти. Досліджувалися проблеми диференціації (форма організації навчальної діяльності з урахуванням нахилів, інтересів і здібностей учнів) та індивідуалізації навчального процесу (його організація з урахуванням індивідуальних здібностей учнів), стимулювання пізнавальної активності учнів (формування позитивного ставлення учнів до змісту і процесу навчання, до ефективного оволодіння знаннями за оптимальний час). Розробники нового змісту освіти сподівалися на підвищення ефективності навчального процесу, поліпшення умов для інтелектуального розвитку учнів та якості їхньої загальноосвітньої підготовки [4].

30 травня 1970 року видано Циркулярний лист Міністерства освіти РРФСР „Про упорядкування підготовки до школи дітей шестирічного віку”, в якому [2]: уточнено зміст низки розділів „Програми виховання в дитячому садку”. Зокрема, зміст занять у підготовчій до школи групі спрощено й частково перенесено до старшої групи, таким чином, підготовку до школи розпочинали в дитячому садку вже зі старшої групи (шостий рік життя); запропоновано проводити підготовчі заняття в школі упродовж 10 днів у червні чи серпні з дітьми, які не відвідували дитячий садок; у роботі з батьками дошкільників запропоновано керуватися листом „Про роботу батьків з підготовки дітей до навчання в школі”.

У 1971-1972 н.р. в УРСР завершився перехід до 3-річної початкової школи: були розроблені нові навчальні плани і програми, створені нові підручники та методичні й навчальні посібники (саме у 70-ті роки відбулося становлення навчально-методичних комплексів); з'явилися нові навчальні предмети: математика, природознавство, запроваджувалося позакласне читання.

Зміст освіти на поч. 70-х років оновлювався на основі теоретичних підходів. Ідея розвивального навчання зумовлювала удосконалення

загальнодидактичних і специфічних методів навчання, активізацію самостійної пізнавальної діяльності учнів, розвиток індивідуальних здібностей дітей.

20 червня 1972 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову „Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і подальший розвиток загальної школи”, і постанову ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР (7 липня 1972 р.) [9], в яких поставлені завдання здійснити до 1975 р. перехід на нові навчальні плани і програми, підручники; обладнати навчальні кабінети, вжити заходів для зміцнення матеріально-технічної бази шкіл тощо.

Питання підготовки дітей до школи були відображені в посібнику „Навчання і виховання дітей дошкільного віку” (Л. Артемова, З. Лебедева, Н. Савельєва) (1974 р.), де розкрито зміст і методіку навчання і виховання дошкільників в процесі фізичної, математичної підготовки до школи, ознайомлення з природою, формування навичок навчальної діяльності й Програмі та методичних настановах виховання дітей у дошкільному закладі (1975 р.). Дана програма значно розширила коло загальнонавчальних умінь і навичок майбутніх першокласників: вміння слухати, розуміти й доповнювати висловлювання педагога та однолітків; діяти за планом вихователя; виконувати запропоноване педагогом розумове завдання; користуватися короткою і розгорнутою формою відповіді залежно від поставленого запитання; граматично правильно висловлювати свої думки; правильно оцінювати результати своєї діяльності [3].

В 1976 р. у НДІПі України було створено лабораторію з проблем навчання та виховання дітей 6-річного віку на чолі з Н.Скрипченко. Лабораторія очолила широкий експеримент у чотирьох районах Волинської, Донецької, Львівської та Черкаської областей і деяких містах Дніпропетровської області. Експериментальне навчання довело, що значна більшість дітей-шестиліток готові до систематичної шкільної освіти. Під час експерименту наукові співробітники лабораторії проводили місячні курси перепідготовки вчителів, вихователів, керівників шкіл, методистів районних і

обласних відділів народної освіти, на яких розглядалися питання специфіки навчання та виховання дітей шестирічного віку, особливості форм і методів навчання, режиму дня, участі батьків і громадськості в цьому процесі, відпочинку й харчування дітей. Було складено програми для підготовки класів з усіх видів навчальної діяльності (навчання читання, письма, математики, роботи з дитячою книжкою, ручної праці; ознайомлення з навколишнім світом, фізичне та естетичне виховання) [2; 10]. Співробітники лабораторії (М.Богданович, М.Вашуленко, О.Савченко, Н.Скрипченко та ін.) зробили вагомий внесок у створення дидактичних та навчально-методичних посібників для вчителів і вихователів, які працювали з шестилітніми дітьми. Водночас науковці Я.Кодлюк, О.Савченко вважали, що зміст освіти визначався на основі єдиної (загальносоюзної) типової програми, його національна специфіка відображалася лише в курсах рідної мови й читання.

У 1976 році було видано низку навчально-методичних робіт щодо реалізації підготовки вступу дитини до школи [2; 10]: „Навчально-виховна робота в підготовчих класах” (методичний лист), де розкрито зміст і методику проведення занять з підготовки до навчання у школі, сформульовано практичні поради щодо відбору дидактичного матеріалу, розробки плану заняття; „Підготовка руки дитини до письма” (А. Богуш), що містить вказівки щодо практичної роботи та виконання вправ з підготовки руки до письма, проведення зорових і слухових диктантів, розвитку окоміру, координації рухів, орієнтування у просторі, довільної уваги, пам'яті дітей; „Моральне виховання дошкільників” (Р. Буре, Н. Виноградова, Г. Годіна, Л. Загік, В. Нечаєва), в якій систематизовано рекомендації щодо загальних основ, особливостей планування та проведення цілеспрямованої роботи з морального виховання (формування позитивних моральних, інтелектуальних почуттів, виховання любові до рідного краю, Батьківщини тощо).

Завершення переходу до обов'язкової середньої освіти згідно з радянськими традиціями задекларував XXVI з'їзд КПРС (1981 р.) і проголосив

„нові” завдання в галузі освіти (підвищення якості навчання, трудового і морального виховання в школі; зміцнення зв'язку навчання з життям). Це спричинило нову хвилю оновлення змісту освіти, тобто розробку навчальних програм (1981-1982 рр.) [1]. Учні 1-3 класів тепер набували початкової трудової підготовки й до закінчення 8-річної школи мали оволодіти знаннями про найважливіші сфери трудової діяльності й робочі професії.

Висновки. Таким чином, позитивними тенденціями цього періоду були: державне реформування змісту шкільної освіти у зв'язку із стимулюванням педагогічних і психологічних досліджень наукових проблем; узагальнення системи дидактичних принципів: принцип провідної ролі теоретичних знань у початковому навчанні; принцип навчання на високому рівні труднощів; принцип швидкого темпу навчання; принцип усвідомлення школярами процесу учіння; переведення початкової шкільної освіти на 3-річний термін навчання (7-10 років). На основі результатів психолого-педагогічних досліджень щодо вікових пізнавальних можливостей дітей конкретизовано мету й завдання пропедевтики початкової освіти.

Література:

1. Анайкина Л.И. Партийно-государственная политика в сфере народного образования в РСФРР (1922–1991): моногр. / Л.И.Анайкина. – М.: В. Секачев, 2001. – 304 с. – Библиогр.: С. 267-304.
2. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л.Д.Березівська. – К.: Богданова А.М., 2008. – 406 с.
3. Бондаренко Т.М. Особливості підготовки дітей до навчання в школі на базі Центру розвитку // Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ столітті: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (11 – 13 листоп. 2003 р.). Ч.3. – Луганськ: „Альма-матер”, 2003. – С. 138-143.
4. Броневщук С.Г. Уроки реформи школи 1970-1980 гг. / С.Г.Броневщук // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2000. – № 4. – С. 3-11.

5. Грінченко Б. Якої нам треба школи / Б.Грінченко. – К.: Друкарня С.А.Борисова. – 1906. – 36 с.
6. Довідка Міністерства освіти УРСР про хід підготовки стабільних програм і підручників для 8-річних і середніх шкіл УРСР. 19 жовтня 1965 р. // Ф. 166, оп. 15, спр. 4607, 132 арк.
7. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР / под. ред. Ф.Г.Паначина, М.Н.Колмаковой, З.И.Равкина. – М.: Педагогика, 1988. – 272 с.
8. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР // Зб. наказів та інструкцій міністерства освіти УРСР. – 1966. – № 1. – С. 2-8.
9. „Про „Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту” // Зб. наказів та інструкцій міністерства освіти УРСР. – 1973. – № 18. – С. 17-22.
10. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підруч. для студ. пед. фак. / О.Я.Савченко. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.
11. Савченко О.Я. Зміст шкільної освіти на рубежі століть / О.Я.Савченко // Освіта України. – 2000. – 12 квіт. (№15). – С. 4.